

NASTAVNA JEDINICA 3: Različitost i pluralizam

Kako živjeti zajedno u miru?

Ova nastavna jedinica stavlja naglasak na tri pojma: različitost, pluralizam i demokratiju. Ona istražuje neke veze među njima kako bi podstakla učenike da razvijaju stavove i vještine koji im trebaju za participaciju u pluralističkom, demokratskom društvu.

Pluralizam se odnosi na osnovnu karakteristiku modernih društava, gdje je prihvaćen širok spektar (ali ne i sveobuhvatan) vjerskih i političkih uvjerenja – različitost – i gdje idealna društva zamišljena od strane raznih političkih stranaka mogu biti nekompatibilna jedno s drugim. Na primjer, građani koji pripadaju radikalnim socijalističkim strankama nastoje da stvore društvo koje bi bilo potpuno strano desničarski orijentisanim građanima kapitalističkog uvjerenja. U pluralističkim društvima izbljedio je opšti utjecaj mnogih tradicija i vrijednosti, uključujući i vjerska uvjerenja. Pojedinci mogu i moraju sami da odluče koje će vrijednosti prihvatiti i kako žele da žive svoje živote. Pluralistička društva, stoga, postavljaju izazove: pojedinci mogu uživati veći stepen lične slobode nego ikad prije, a s druge strane, moraju napornije raditi kako bi postigli dogovore i compromise bez kojih zajednica ne bi mogla preživjeti. Tu se javlja pitanje koji politički sistem može osigurati najbolji okvir za organizaciju donošenja odluka u otvorenom, pluralističkom društvu.

U autoritarnim sistemima – jednostranačkoj vlasti, teokratiji ili čak diktaturi – taj problem rješava se tako što se jednoj osobi (na primjer, stranci ili vođi) daje ovlaštenje da u ime svih odluči šta je to u zajedničkom interesu. Ovo rješenje izbjegava probleme koje postavlja pluralizam tako što ga zaobilazi – žrtvujući slobodu pojedinca. Mogući sukob u pluralističkim društvima se suzbija, ali cijena koja se mora platiti je visoka: mnogi problemi ne rješavaju se pravilno i pravedno jer se više ne mogu jasno artikulirati.

U demokratiji građani se u osnovi slažu po nekim principima, proceduralnim pravilima i pravilima koja im dopuštaju da se ne slažu po mnogim pitanjima, ali koja takođe nude brojne instrumente koji im omogućavaju da dođu do rješenja nenasilnim putem. Posmatrana na taj način, demokratija podržava mir u pluralističkim društvima tako što rješava sukob, a ne potiskuje ga. Zajednički interes je nešto na čemu se mora zajedno raditi i pregovarati, a ne može ga unaprijed definisati samo jedna strana. Neslaganje i sukob su normalni i ni na koji način nijesu štetni sve dok se njihov razorni potencijal drži pod kontrolom. U demokratiji kao obliku vladavine se, stoga, građani dogovaraju oko osnovnih prava kao što su sloboda savjesti, uvjerenja i izražavanja. Kada građani koriste ta prava dolazi do neslaganja i sukoba, stoga moraju pregovarati da bi došli do rješenja. Kako bi bili sigurni da se slažu oko pravila o tome kako će se nositi sa sukobima i na kraju ih riješiti, očekuje se da građani pluralističkih demokratija sklope društvene ugovore sa svim ostalim građanima kako bi ostali unutar društvenih i političkih konvencija tog društva.

Takav društveni ugovor uključuje princip vladavine odlukom većine. Za neke manjinske grupe nedostatak tog sistema jeste to što se njihova radikalna viđenja možda nikad neće ostvariti putem glasačkih listića. S druge strane, takva društva osiguravaju mogućnost političkim manjinama da neometano traže svoja legitimna politička prava. Iz tog razloga pluralističke demokratije uvijek žive s mogućnošću izbora radikalnih vlasti čiji bi članovi možda htjeli da ograniče aktivnosti političkih protivnika. Zato je važno imati zakone o ljudskim pravima i slobodama ugrađene u ustave demokratskih država.

Svaka generacija mora razumjeti taj kompleksni niz izazova u pluralističkim društvima i znati kako ih riješiti u demokratskoj zajednici. To podrazumijeva poštovanje nepisanog društvenog ugovora bez kojeg ni jedna demokratska zajednica ne može opstati. Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava može pomoći učenicima da steknu razumijevanje, stavove i vještine koje im trebaju kako bi kao građani mogli participirati u društvenim procesima.

Podučavanje o različitosti i pluralizmu

Učenicima koji pohađaju obrazovanje za demokratiju i ljudska prava trebalo bi pomoći da razumiju prirodu društvene, političke, vjerske i rasne različitosti. Takođe im treba pomoći da razumiju kompleksnu prirodu izazova koji proizlaze iz takve različitosti. Uzimajući u obzir da većina predrasuda proizlazi iz manjka svijesti i razumijevanja, isključivost se uveliko može smanjiti racionalnim preispitivanjem stavova u svjetlu znanja i razvijanjem empatičkog rezonovanja.

Podučavanje za različitost i pluralizam

Učenici takođe treba da iskuse demokratsku raspravu kako bi naučili da se s njom nose. Obrazovanje za demokratsko građanstvo bi, stoga, trebalo da iskoristi svaku mogućnost da nauči učenike kako će izražavati svoja mišljenja o nekoj temi (koliko god nevažna bila) i ponude razloge takvih viđenja. Slušajući i odgovarajući na stavove drugih učenika o istom pitanju, učenici će razviti ne samo svoje vlastite analitičke i izražajne vještine, nego će razviti i osnovne pretpostavke za toleranciju prema moralnoj i političkoj različitosti. Oni će steći sposobnost da prihvate situacije neslaganja i kontroverze, takođe će cijiniti potrebu za kompromisom i razumjeti razlike između pravednog i nepravednog kompromisa. Naglasak bi trebalo da stave na sama pitanja i trebalo bi da poštuju ljude bez obzira na njihove stavove i interese.

Kroz iskustvo procesa demokratske rasprave, učenici će takođe naučiti da otvorene i poštene debate zahtijevaju da se slijede neki osnovni postupci, uključujući i sljedeće:

- svima koji imaju nešto da kažu mora se omogućiti da to urade;
- svačiji diskusija trebalo bi da se sasluša s poštovanjem;
- učesnici bi trebalo da osporavaju argumente, a ne ljude;
- učesnici bi trebali da uđu u raspravu prihvatajući mogućnost da se njihovi stavovi mogu promijeniti;
- protivničke debate, u kojima učesnici nastupaju iz zatvorenih pozicija, često su manje korisne nego istraživačke debate, u kojima cilj nije „pobijediti u raspravi“, nego „bolje razumjeti problem“.

Upravo to ističe obrazovanje za demokratiju i ljudska prava kao predmet u kojem su procesi istraživanja i rasprave uopšteno važniji nego javno proglašavanje datih istina. Implikacije nastavnog procesa su, stoga, da nastavnici obrazovanja za demokratiju i ljudska prava razvijaju vještine kako bi pomogli učenicima da razmišljaju, a ne da oni sami dominiraju. Istraživanje pokazuje da učenici počnu aktivnije učestvovati u nastavi tek kad nastavnici počnu manje da pričaju.

NASTAVNA JEDINICA 3: Različitost i pluralizam

Kako živjeti zajedno u miru?

Naslov lekcije	Obrazovni ciljevi	Učenički zadaci	Sredstva	Metodi
Lekcija 1: Kako ljudi mogu živjeti zajedno?	Razmotriti pitanja koja se javljaju kada zajednice s različitim vrijednostima i vjerovanjima pokušaju živjeti zajedno u miru. Razmotriti ulogu obrazovanja u razvijanju razumjevanja među ljudima različitih kultura. Razmotriti mogu li pojedinci samostalno uticati na društvo.	Učenici raspravljaju o pitanjima koja se javljaju u priči. Učestvuju u kritičkom razmišljanju. Razmjenjuju ideje. Učenici igraju uloge kako bi istražili problem.	Kopije radnog lista za učenike 3.1.	Rasprava. Kritičko razmišljanje. Postavljanje hipoteza. Igranje uloga.
Lekcija 2: Zašto se ljudi ne slažu?	Razmotriti razloge zašto ljudi imaju različita mišljenja o važnim pitanjima. Razviti sposobnost raspravljanja o spornim pitanjima. Razmotriti koje vrijednosti su potrebne kako bi se podržala demokratska društva.	Učenici izražavaju i brane svoje stavove o nizu pitanja. Učenici analiziraju izvore neslaganja u javno osporavanim pitanjima. Učenici razmišljaju o uticaju na njihove vlastite vrijednosti. Učenici pronalaze smjernice kako bi osnažili poštovanje za pluralizam i podržavanje kvalitetnog poštovanja i dijaloga o javnim pitanjima.	Velike naljepnice za vježbu „četiri ugla“.	Rasprava. Razmatranje. Kritičko razmišljanje. Zajedničko postavljanje pravila.

Naslov lekcije	Obrazovni ciljevi	Učenički zadaci	Sredstva	Metodi
Lekcija 3: Kako se ljudi razlikuju?	Razmišljati o granicama ravnopravnosti u široj zajednici. Utvrditi razloge zašto neki ljudi mogu imati neravnopravan pristup obrazovanju. Razmišljati ko dijeli odgovornost za prevazilaženje prepreka u smislu ravnopravnosti.	Učenici kritički analiziraju zamišljenu situaciju koja prikazuje ključne pojmove. Učenici primjenjuju ključne principe na svoju vlastitu društvenu situaciju. Učenici raspravljaju o ključnim pitanjima koja se javljaju u lekciji. Učenici rade pismeni zadatak.	Kopije priče, kopije radnog lista za učenike 3.3.	Kritičko razmišljanje. Rasprava. Razvijanje pisanog argumenta.
Lekcija 4: Zašto su važna ljudska prava?	Razmotriti pitanja koja se javljaju kada ljudi s različitim vrijednostima i načinom života pokušaju da žive zajedno. Razmotriti razloge zašto su nastali međunarodni instrumenti za ljudska prava, posebno tamo gdje su pojedinci i zajednice ugroženi.	Učenici se uključuju u kritičke analize i davanje prioriteta određenim situacijama. Učenici glume rasprave među suprotnim stranama. Učenici razvijaju ključne principe koji se zasnivaju na igranju uloga i upoređuju ih sa odgovarajućim dijelovima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Upoređuju scenarije sa stvarnim primjerima o kršenju ljudskih prava u svojoj državi. Rade prezentacije za druge učenike o izabranim elementima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.	Kopije scenarija s ostrvom. Kopije situacionih kartica za svaku malu grupu. Lista ključnih elemenata ljudskih prava. Veliki listovi papira i materijal za crtanje, koji su potrebni za konačnu prezentaciju	Kritičko razmišljanje. Rasprava. Pregovaranje. Grupna prezentacija.

Lekcija 1

Kako ljudi mogu zajedno živjeti?

Kako obrazovanje može pomoći u razvoju tolerancije i razumijevanja?¹³

Obazovni ciljevi	Učenici mogu: <ul style="list-style-type: none">- Razmatrati pitanja koja se javljaju kada zajednice s različitim vrijednostima i vjerovanjima pokušavaju da žive zajedno u miru;- Razmatrati ulogu obrazovanja u razvijanju razumijevanja među ljudima različitih kultura;- Razmatrati mogu li pojedinci samostalno uticati na društvo.
Učenički zadaci	Učenici raspravljaju o pitanjima koja se javljaju u priči. Učestvuju u kritičkom razmišljanju. Razmjenjuju ideje. Učenici igraju uloge kako bi istražili problem.
Sredstva	Kopije radnog lista za učenike 3.1.
Metodi	Rasprava. Kritičko razmišljanje. Postavljanje hipoteza. Igranje uloga.

¹³ Zasnovano na lekciji koju je razvila Fondacija za civilno građanstvo iz Londona.

Lekcija

Nastavnik uvodi cilj lekcije i učenicima čita priču „Škola na rubu šume“ (materijal za učenike 3.1).

Nastavnik od učenika traži da formiraju krug i da kažu šta im je u priči bilo iznenađujuće ili zanimljivo i zašto. Daje im dva minuta u grupama (parovima) za raspravu da razgovaraju s partnerom prije nego podijele svoje mišljenje s cijelom grupom.

Nastavnik podsjeća razred da rasprava koja se zasniva na istraživanju ima za cilj razmjenu ideja i zajedničku razradu. Nema tačnih i netačnih odgovora.

Nastavnik zatim pita: „Pokušajmo da se sjetimo što više ljudi koji su možda željeli da spale školu (primjeri bi mogli biti: neka djeca, neki roditelji, član zajednice kao što je sveštenik). Koje motive su mogli imati? Ko dobija, a ko gubi ako se škola ne izgradi ponovo? (Na primjer, ako učenici ne moraju ići u školu, je li to za njih dobitak ili gubitak?)“

Ovo se može napraviti u obliku tabele poput ove ispod:

Grupa	Dobici	Gubici
Učenici		
Roditelji		
Sveštenik		
Cijela zajednica		
Drugi?		

Nastavnik sada navodi učenike da se koncentrišu na učiteljevu ulogu u priči. Prvo, uopšteno pitanje – „Koje je vaše viđenje nastavnika?“ – podstiče učenike da daju svoje ideje. Dodatna pitanja bi mogla biti sljedeća:

- Je li on budala, idealist, ili je hrabar?
- Diviš li mu se ili ga prezireš zbog onoga što je pokušao da uradi?
- Šta misliš koji su bili njegovi motivi?
- Šta misliš odakle potiču njegove društvene vrijednosti?
- Šta bi sad trebalo uraditi i zašto? (Ponovo pokušati ili odustati?)
- Da si učenik te škole, što bi želio da nastavnik uradi?

Zatim nastavnik pomaže učenicima da povežu pitanja koja su se javila u tekstu sa svojom zajednicom. Moguća pitanja uključuju i sljedeća:

- Razmisli o tome gdje živiš.
- Misliš li da postoje takvi nastavnici?
- Je li moguće da pojedinci samostalno naprave promjene u društvu? Sjeti se primjera.

Druga važna pitanja koja su se javila u priči uključuju i sljedeća:

- Koliki mir bi se uistinu mogao postići između dva naroda ukoliko se djeca obrazuju zajedno?
- S kojim se problemima suočavaju škole i nastavnici kada se djeca različitih vrijednosti i vjeroispovjesti školuju zajedno? Kako se oni mogu riješiti?

– Lekcija se može završiti glumom. Zamisli da su roditelji djece iz ravnice došli kod nastavnika s prigovorom prije nego je škola zapaljena. Oni su rekli:

„U ovoj školi ima više djece iz ravnice nego djece iz šume pa mislimo da ne bi trebalo da učite našu djecu o vjeri šumskih ljudi. To bi ih moglo okrenuti protiv vlastitog naroda.“

Nastavnik je nesrećan zbog ovoga. U parovima smislite razgovor između roditelja i nastavnika. Odglumite ga pred ostatkom razreda.

Lekcija 2

Zašto se ljudi ne slažu?

Na čemu se zasnivaju razlike?

Obrazovni ciljevi	Učenici mogu razmatrati razloge zašto ljudi imaju različita mišljenja o važnim pitanjima. Učenici mogu raspravljati o spornim pitanjima. Učenici mogu razmatrati koje su vrijednosti potrebne kako bi se podržala demokratska društva.
Učenički zadaci	Učenici izražavaju i brane svoje stavove o nizu pitanja. Učenici analiziraju izvore neslaganja u javno osporavanim pitanjima. Učenici razmišljaju o uticaju na njihove vlastite vrijednosti. Učenici pronalaze smjernice kako bi osnažili poštovanje za pluralizam i podržavanje kvalitetnog poštovanja i dijaloga o javnim pitanjima
Sredstva	Velike naljepnice za vježbu „četiri ugla“.
Metodi	Rasprava. Razmatranje. Kritičko razmišljanje. Zajedničko razvijanje prava.

Ključni pojam

Pluralizam:

Pluralizam postoji u društvima koja nemaju jedan zvanični skup interesa, vrijednosti ili vjerovanja. Građani imaju pravo na slobodu savjesti, vjeroispovijesti i izražavanja. Izuzetak od toga jeste da su gledišta koja ugrožavaju slobodu vjerovanja drugih ljudi protivzakonita i ne tolerišu se. Država u kojoj je dopuštena samo jedna vjera ili gdje se ne toleriše ni jedna vjera ne bi bila pluralistička.

Lekcija

Nastavnik traži od razreda da razmisli o sljedećim kontroverznim izjavama, jednoj po jednoj:

Slažete li se ili ne?

- Pogrešno je jesti životinje.
- Ako je učenik HIV pozitivan ne bi trebalo da bude u istom razredu sa zdravom djecom.
- Pacifiste ne bi trebalo primoravati da služe vojsku.
- Smrtnu kaznu treba ukinuti.
- Ženino mjesto je kod kuće.
- Djeca mlađa od 14 ne bi smjela raditi.
- Pušenje bi trebalo da bude zabranjeno u javnim zgradama.
- Ljudi bi trebalo da plaćaju više poreza.
- Sloboda govora nije dobra stvar.

Svaki ugao razreda je označen sljedećim:

U potpunosti se
slažem

Slažem se

Ne slažem se

U potpunosti se
ne slažem

Nastavnik čita svaku izjavu i traži od učenika da u skladu sa svojim stavovima o navedenim pitanjima odu u odgovarajući ugao razreda. Ako se ne mogu odlučiti, trebali bi da ostanu gdje jesu.

Kada učenici zauzmu svoja mjesta, nastavnik pita po nekoga iz sva četiri ugla da kaže zašto je izabrao to mjesto. U ovom dijelu ne bi trebalo dopustiti nikakvu raspravu. Zatim nastavnik pita sve učenike koji su promijenili svoje mišljenje da se prebace u drugi ugao, prema onome što su izjavili.

Nakon toga, nastavnik pita učenike koji se nijesu odlučili da pokušaju objasniti zašto se ne mogu odlučiti. Trebalo bi zapisati razloge neodlučnosti (na primjer, možda im treba još informacija, nije im jasno što to znači, vide razloge i za i protiv, itd.).

Vježba se ponavlja tri ili četiri puta s različitim izjavama. Nastavnik ne bi toliko trebalo da brine o raspravi o određenom pitanju koliko o tome da izdvoji razloge zašto ljudi imaju drugačije stavove.

U plenarnom dijelu nastavnik ističe da su neka pitanja proizvela prilično različite odgovore učenika. Nastavnik može uvesti pojam pluralizma i postaviti učenicima sljedeća pitanja, objašnjavajući da će im pomoći da razumiju zašto pluralizam postoji u društvu:

- Razmislite opet o pitanjima koja ste čuli. Koja su izazvala najsnažnije osjećaje? Zašto je to tako?
- Odakle dobijamo svoje ideje, vrijednosti i vjerovanja? (Ovo će pomoći učenicima da vide da su naše ideje kontroverzna pitanja koja mogu doći iz različitih izvora.)

Nastavnik zatim pita učenike do koje mjere na njih utiče sljedeće:

- ideje njihovih roditelja;
- ono što misle njihovi prijatelji;
- njihova vjera ili kultura;

- mediji, na primjer novine, TV, internet;
- nastavnici;
- sopstvena ličnost.

Učenici zatim rade individualno i slažu pojmove po važnosti u obliku piramide, gdje je najvažniji na vrhu, poput ovoga:

pojam

pojam pojam

pojam pojam pojam

Nastavnik kaže učenicima da uporede svoje piramide u parovima. Koje faktore cijeli razred smatra najvažnijima? To se može otkriti rangiranjem pojmova na sljedeći način: dajte pojmovima na vrhu šest bodova, pojmovima u sredini četiri boda i dajte pojmovima na dnu po dva boda. U grupama od četvoro učenici sabiraju bodove dodijeljene svakom pojmu. Uporedite rezultate svake grupe. Jesu li isti faktori bili na vrhu liste prioriteta?

Nastavnik objašnjava da se pluralizam razvija u slobodnom i otvorenom društvu. Međutim, ni jedno društvo ne može funkcionisati bez minimalnog nivoa zajedničkog dogovora njegovih pripadnika. Nastavnik traži od učenika da navedu neke vrijednosti ili pravila za koja misle da bi pomogla u prevazilaženju suprotstavljenjih vrijednosti ili interesa. Učenici bi mogli, na primjer, predložiti sljedeće:

- Poštovati mišljenje drugih ljudi.
- Pokušati se staviti u „tuđu kožu“.
- Zapamtiti da je razgovor bolji od tučnjave.
- Pokušati ne vrijeđati.
- Dati ljudima priliku da kažu što misle.

Ako se ljudi ne mogu dogovoriti, možda nam treba mehanizam poput glasanja kako bismo donijeli odluku.

Lekcija 3

Kako se ljudi razlikuju?

Koliko su različite ljudske potrebe?

Obrazovni ciljevi	Učenici mogu: - utvrditi razloge zašto neki ljudi mogu imati neravnopravan pristup obrazovanju; - razmišljati o granicama ravnopravnosti u široj zajednici; - razmišljati ko dijeli odgovornost za prevazilaženje prepreka u smislu ravnopravnosti.
Učenički zadaci	Učenici kritički analiziraju zamišljenu situaciju koja prikazuje ključne pojmove. Učenici primjenjuju ključne principe na svoju vlastitu društvenu situaciju. Učenici raspravljaju o ključnim pitanjima koja se javljaju u lekciji.
Sredstva	Kopije priče.
Metodi	Kritičko razmišljanje. Rasprava. Razvijanje pisanog argumenta.

Konceptualno učenje

Raznolikost: Raznolikost postoji ne samo u vezi s etničkom pripadnošću ili nacionalnošću. Postoje mnoge druge vrste razlika koje dijele ljude jedne od drugih i koje mogu biti uzrok ozbiljnih društvenih razlika, posebno ako većina ili oni koji imaju vlast i uticaj ne rade ništa po tom pitanju zbog manjka razumijevanja ili suosjećanja.

Ravnopravnost: Postoje dvije osnovne vrste ravnopravnosti – ravnopravnost u pogledu mogućnosti i ravnopravnost u pogledu rezultata. Moguće je svima dati jednaku priliku (na primjer da idu u školu), ali ako se ne prevaziđu neke barijere (poput invalidnosti), ta mogućnost nekima može biti uskraćena. Ravnopravnost rezultata ima za cilj da se dopusti svakom djetetu da stekne obrazovanje bez obzira na njegovu eventualnu invalidnost.

Diskriminacija: Postupati prema nekome nepravilno na osnovu rase, roda, seksualnosti, godina, uvjerenja, itd.

Lekcija

Nastavnik čita priču razredu (radni list za učenike 3.2). Ova priča odnosi se na niz kompleksnih pitanja koja mogu promaknuti učeničkoj pažnji ako priču ne proučavaju detaljnije. Kako bi im pomogao, nastavnik im dijeli radni list za učenike 3.3 i objašnjava sljedeći zadatak.

Učenici rade u parovima kako bi nabrojali što više problema s kojima se suočava osoblje koledža Houp. To zapisuju u obliku zabilježki u prvu kolonu radnog lista („Problemi“). Zatim predlažu načine kako se problemi mogu rješavati („Rješenja“), a u treću kolonu („Odgovornosti“) upisuju onoga za koga misle da je odgovoran da ta rješenja sprovede. Posljednja kolona može ostati prazna do sljedeće faze.

Učenici zatim prezentiraju, upoređuju i raspravljaju o svojim rezultatima. Kao podršku prezentacijama, neki učenici bi trebalo da pripreme *flip chart* sa istim sadržajem kao i radni list za učenike. Ako je na raspolaganju i grafoskop, materijal se može kopirati na folije koje parovi mogu popuniti.

Rasprava u razredu

Učenici mogu postaviti neka od sljedećih pitanja ili nastavnik može započeti raspravu postavljajući ih:

- Mislite li da je direktorica postigla svoj cilj da prema svakom učeniku postupa jednako?
- Mislite li da je direktorica trebala poštovati vrijednosti roditelja izbjeglica i odvojeno podučavati dječake i djevojčice? Razmislite o argumentima za i protiv.
- Bi li bilo bolje da su djecu izbjeglice učili odvojeno od ostalih učenika? Navedite prednosti i nedostatke svakog pristupa, prvo za učenike, a zatim za širu zajednicu.

Učenici bi trebalo da imaju vremena da detaljno obrade jedno pitanje, a ne da raspravljaju o svim pitanjima. Važno je da razumiju da, u pluralističkim društvima, ljudi imaju različite potrebe i da to može dovesti do sukoba. Stoga je važno na pravedan način riješiti te sukobe obraćajući punu pažnju na sve pojedince i grupe (za više detalja o rješavanju sukoba vidi četvrtu nastavnu jedinicu). U ovom slučaju, škola se može gledati kao mikrozajednica u kojoj mladi građani nailaze na istu vrstu problema koji postoje i u zajednici kao cjelini.

Sljedeća pitanja pokazuju kako je višeslojna ova studija primjera, te da su pitanja uistinu vrijedna proučavanja. Za daljnje proučavanje biće potreban dodatni čas. Nastavnik mora odlučiti hoće li izabrati određene dijelove, zavisno od raspoloživog vremena i učeničkog zanimanja.

Koliko su različite potrebe djece za obrazovanjem?

Ključna pitanja na koja učenici moraju odgovoriti su, naravno, kako se ti problemi mogu riješiti i bi li škola trebalo da ignoriše neke od njih (ako bi trebalo, zašto).

Na ova pitanja može se odgovoriti na dva načina: prvo, razmišljajući na čije će potrebe uticati rješavanje ili ignorisanje nekog problema, i drugo, identifikujući one probleme koje može riješiti školska zajednica.

Na prvi način učenici će bolje razumjeti specifične potrebe učenika izbjeglica (i lokalnih učenika) tako što će razmisliti o sljedećem pitanju: „Koja su ljudska prava – ili dječja prava – uskraćena djeci izbjeglicama?“

Evo nekoliko kategorija obrazovnih potreba. Učenici bi trebalo da u priči pronađu primjere sljedećih potreba, pa da ih zabilježe u četvrtu kolonu u radnom listu:

- emocionalne potrebe;
- potrebe za učenjem;

Živjeti u demokratiji

- vjerske potrebe;
- kulturne potrebe;
- jezičke potrebe;
- fizičke potrebe.

Učenici moraju dati svoje primjere za svaku kategoriju.

Odgovornost i njene granice

Konkretna pitanja koja su se pojavila u priči trebalo bi da vode do uopštenije rasprave o jednakim pravima i obrazovanju.

Koliko je jednostavno svakom djetetu obezbijediti najbolje obrazovanje u skladu s njegovim potrebama? Šta može napraviti škola i koji problemi zahtijevaju vanjsku podršku, na primjer, dodatno finansiranje od strane lokalne skupštine?

Ovdje učenici slijede drugi ponuđeni način i ova analiza vodi do važnog zaključka – tipično je da se složena pitanja ne mogu riješiti samo jednim korakom, što bi u ovom slučaju značilo, na primjer, proširivanjem škole, zapošljavanjem posebno obučenog osoblja, itd. Takve mjere obrazovne reforme bile bi izuzetno poželjne, ali one se nikad ne događaju jer zavise od političkih odluka (na primjer kako dodijeliti više novca od poreza). Ljudi koji razmišljaju samo o preduzimanju tako naoko radikalnog koraka mogu na kraju zapravo da ne urade ništa, osim što će krivicu prebaciti na druge. S druge strane, stvari se mogu popraviti i malim koracima, što u ovom slučaju znači razmatranje onih dijelova problema koje direktorica, nastavnik, učenici ili roditelji mogu sutra promijeniti – ako žele, ili ako se slažu.

Ovdje je važna treća kolona iz radnog lista. Ko je odgovoran, tj. ko ima moć da nešto promijeni? Učenici raspravljaju jesu li mali koraci – poboljšanja unutar školske zajednice – dovoljni i gdje su njihova ograničenja. Takođe mogu razmišljati o kombinaciji malih, kratkoročnih koraka, te krupnijih koraka koji zahtijevaju više vremena.

Ovdje opet vrijedi da je „škola život“, mikrodrustvo. Rasprava o strategijama za razvoj škole uvodi učenike u razmišljanje o političkom donošenju odluka i strateškom planiranju.

Škola je život

Učenici mogu uporediti koledž Houp sa situacijom u svojoj vlastitoj školi koristeći sljedeću ideju.

„S kojim se preprekama u obrazovanju susreću neki učenici u vašoj školi? Šta mislite ko je odgovoran za rješavanje tih potreba (na primjer, vlada, direktor, nastavno osoblje ili učenici)?“

Kod rješavanja ovog pitanja mogu se primijeniti različite metode. Ono može biti predmet plenarne rasprave, razgovora s drugim učenicima ili se može povezati s projektom školskih novina (vidi petu nastavnu jedinicu).

Pismeni zadatak

U procesu organizacije nastavnog procesa važno je biti siguran da su učenici razumjeli i da mogu primijeniti ono što su naučili. Jedan od načina da se to ostvari jeste da se plenarna rasprava poveže s pismenim zadatkom. To učenicima daje mogućnost da razmisle o pitanjima o kojima se raspravljalo na plenarnom dijelu i može biti posebno korisno za sporije i temeljitije učenike, koji često ostaju tihi u raspravi iako zapravo imaju puno toga da kažu.

Nastavnik mora odlučiti koja tema najbolje odgovara učeničkom nivou razmišljanja i razumijevanja. Može biti sasvim dovoljno da učenici ponove raspravu i daju svoj vlastiti sud.

U zahtjevnijoj vježbi, učenici mogu povezati ljudska prava i/ili pitanja neravnopravnosti u društvu, na primjer:

„Evropska konvencija o ljudskim pravima i Konvencija o pravima djeteta navode da su vlade dužne da svakom djetetu obezbijede mogućnost obrazovanja.

- Objasnite mislite li da je škola ispunila ovu obavezu.
- Šta je potrebno da bi djeca dobila obrazovanje koje zaslužuju?
- Šta mislite čija je dužnost da to obezbijedi?
- Na koja druga područja života neravnopravnosti u društvu takođe utiču?
- Raspravite to pitanje.”

Predloženi rezultat plenarne rasprave (*flip chart*, popunjeni radni list)

Pomoć za koledž Houp

Problemi	Rješenja	Odgovorni	Obrazovne potrebe
(1) Djeca izbjeglice			
Jezički problemi	Posebni kursevi	Direktorica, lokalno vijeće	Jezičke
Dječak ne govori	Terapija, posebno podučavanje	Savjet: direktorica, nastavnik	Jezičke, emotivne
Djevojčica ne može hodati	Medicinski tretman, posebno podučavanje, savjeti za roditelje		Fizičke
(2) Izbjeglice i lokalni učenici			
Nasilje, zadirkivanje, bande, prijetnje, povrijeđen dječak	Rasprava u razredu; pravila ponašanja; učenici kao posmatrači	Nastavnici, učenici, roditelji	Emocionalne Društvene Stavovi i vrijednosti
(3) Nastavnici			
Ne mogu brinuti za izbjeglice i lokalne učenike	Manji razredi Predavanja u smjenama Više nastavnika	Lokalno vijeće	Učenje jezika, kulturne, vjerske
(4) Roditelji			
Žele odvojene razrede za dječake i djevojčice	„Ne”? „Da”?	?	Kulturne, vjerske

Lekcija 4

Zašto su važna ljudska prava?

Zašto su potrebni propisi o ljudskim pravima da bi se zaštitile ugrožene kategorije?¹⁴

Obrazovni ciljevi	Učenici mogu razmatrati: - pitanja koja se javljaju kada ljudi s različitim vrijednostima i načinom života pokušaju živjeti zajedno; - razloge zašto su nastali međunarodni instrumenti za ljudska prava, posebno tamo gdje su pojedinci i zajednice ugroženi.
Učenički zadaci	Učenici: - se uključuju u kritičke analize i davanje prioriteta određenim situacijama; - glume rasprave među suprotnim stranama; - razvijaju ključne principe koji se zasnivaju na ugranju uloga i upoređuju ih sa odgovarajućim dijelovima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava; - upoređuju scenarije sa stvarnim primjerima o kršenju ljudskih prava u svojoj državi; - Rade prezentacije za druge učenike o izabranim dijelovima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.
Sredstva	Kopije scenarija s ostrvom (radni list za učenike 3.4). Kopije situacijskih kartica za svaku manju grupu (radni list za učenike 3.5). Lista ključnih elemenata ljudskih prava (radni list za učenike 3.6). Veliki listovi papira i materijal za crtanje, koji su potrebni za konačnu prezentaciju.
Metodi	Kritičko razmišljanje. Rasprava. Pregovaranje. Grupna prezentacija.

Osnovne informacije

Evropska konvencija o ljudskim pravima uvedena je kako bi štitila prava ljudi kojima su osnovna prava uskraćena, na primjer pravo na život, vjersku slobodu ili jednakost pred zakonom. Sve zemlje članice Savjeta Evrope saglasile su se da će se pridržavati članova Konvencije u odnosu prema svojim građanima. Svaka država mora izvijestiti međunarodnu zajednicu o stanju ljudskih prava u svojoj zemlji. Pojedini građani mogu se žaliti Evropskom sudu za ljudska prava ako vjeruju da im država čiji su građani uskraćuje njihova ljudska prava. Država također može uložiti žalbu protiv druge države zbog kršenja ljudskih prava, ali ovo se ne događa često.

Evropska konvencija o ljudskim pravima usko je vezana uz Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, koja je donešena nakon genocida u Drugom svjetskom ratu.

¹⁴ Zasnovano na lekciji koju je razvila Fondacija za civilno građanstvo iz Londona.

Lekcija

Nastavnik se poziva na „kartice s ulogama“ (radni list za učenike 3.4) kada uvodi scenarijo i dvije grupe koje su uključene u glumu. Nastavnik prvo opisuje ostrvo, po mogućnosti uz pomoć karte na tabli, a zatim opisuje ostrvljane koji tamo žive već generacijama.

Zatim nastavnik govori razredu da je stigla još jedna grupa i da žele da se nasele na ostrvu. Ta je grupa znatno drugačija od ostrvljana. Nastavnik opisuje doseljenike i njihov način života, a zatim dijeli razred na dva dijela. Jedna polovina glumiće ostrvljane, a druga doseljenike. Postoje dva moguća načina raspravljanja o ovim pitanjima (vidi ispod: metodi 1 i 2). Za razrede koji su navikli na igranje uloga primijenite metod 1, a za razrede koji su navikli a drade na formalnije načine primijenite metod 2.

Metod 1: Igranje uloga

Učenici rade u parovima. Jedan od njih ima ulogu ostrvljanina, a drugi doseljenika. Moraju razmišljati o svim situacijama koje su opisane na malim karticama sa stanovišta svojih ljudi. Započće pregovore s drugim ljudima (pretpostavljajući da jezik nije prepreka). Moraju pokušati da se dogovore oko sljedećeg:

- a) Koji su najozbiljniji problemi njihovih ljudi?
- b) Šta žele dobiti iz pregovora?

Zatim nastavnik traži da parovi ostrvljana i parovi doseljenika sjednu zajedno. Odglumit će sastanak dva naroda u pokušaju da dođu do dogovora oko oba pitanja i smjernica za budućnost.

Podsjetite dvije grupe prije nego započnu raspravu da ostrvljani ne bi trebalo da budu u potpunosti srećni dok doseljenici ne napuste ostrvo, jer bi čitav njihov način života mogao biti ugrožen. S druge strane, doseljenici vole ovo novo mjesto i mogu biti spremni da koriste silu kako bi tu i ostali.

Recite svakoj grupi od četiri učenika da se prvo dogovore o najozbiljnijim problemima grupa i da ih rješavaju po važnosti, polazeći od najozbiljnijeg prema najbezazlenijem, zavisno od toga koliko vremena budu imali.

Metoda 2: Usmjerena rasprava

Ovu vježbu najbolje je izvesti uz pomoć glume, ali može vrlo dobro funkcionisati i s učenicima koji nijesu na to navikli. Pola razreda će posmatrati situaciju sa stanovišta ostrvljana, a druga polovina sa stanovišta doseljenika. Svaka situacija opisuje se s oba stanovišta. Radeći u parovima učenici odlučuju koji su najozbiljniji problemi i pokušavaju da smisle najbolji način za rješavanje svakog pitanja sa njihove tačke gledišta. Podsjetite ih da postoji „idealna“ odnosno „pravičana“ način rješavanja svakog problema, ali stvarnost (i istorija) uče nas da bi jedna strana mogla dobiti više nego druga zbog neravnomjerno raspoređene moći.

Nastavnik usmjerava raspravu o svakoj od situacija, razmatrajući jedno viđenje problema, a zatim pitajući drugu grupu za suprotno viđenje. Nastavnik pokušava da postigne dogovor između dvije grupe. Svaku raspravu može voditi jedan par iz svake od strana, a koji staje ispred cijelog razreda i izlaže problem kako ga vidi. Varijacija ovoga metoda jeste da parovi raspravljaju o svakoj situaciji, gdje jedno predstavlja ostrvljane, a drugo doseljenike.

Pitanja za metode 1 i 2

Pitajte učenike o situacijama o kojima su raspravljali koristeći sljedeća pitanja:

- Jesu li pitanja bila jednostavna ili teška? Zašto?
- Je li svaka grupa nakon pregovora dobila što je željela?
- Koja je grupa najviše dobila iz pregovora? Zašto?

- Je li jedna grupa imala više moralnih prava od druge u svakoj situaciji?
- Kako bi mogla izgledati budućnost na ostrvu za te dvije grupe?
- Šta bi moglo spriječiti nadmoć jedne grupe nad drugom?
- Napišite spisak pravila ili principa koji bi mogli pomoći dvjema grupama da na ostrvu žive zajedno u miru. Uporedite taj spisak s ključnim elementima ljudskih prava (vidi radni list za učenike 3.6). Koji bi od ovih članova mogao pomoći u sprečavanju situacije u kojoj ljudi poput ostrvljana izgube svoje ostrvo, svoj način života i svoja osnovna ljudska prava?

Nastavnik ističe da se ovakva situacija dogodila mnogo puta u historiji, na primjer, kada su britanski doseljenici kolonizirali Australiju ili kada su Evropljani kolonizirali Sjevernu i Južnu Ameriku. U to vrijeme nije bilo međunarodnih zakona o ljudskim pravima i mnogi događaji koji su se odigrali kršili su ljudska prava autohtonog stanovništva. Slične situacije još uvijek se događaju, na primjer, tamo gdje se južnoameričkim plemenima oduzima njihova zemlja jer međunarodne kompanije miniraju ili sijeku šume.

Isticanje značaja ljudskih prava

Kao zadnju vježbu u ovoj cjelini, nastavnik traži od učenika (u grupama) da izaberu jedno od ljudskih prava koje se nalazi u Evropskoj konvenciji, a o kojem se raspravljalo tokom ove nastavne jedinice. Zatim učenici prave transparent s istaknutim tim pravom i pripremaju prezentaciju o njegovoj važnosti. Neki učenici mogli bi nacrtati scene iz glume o ostrvljanima kako bi na dramatičan način prikazali probleme. To se može prikazati pred razredom, razredima istog uzrasta ili čak cijeloj školi. Na taj način ova nastavna jedinica može predstavljati uvod u detaljniji projekat, ako vrijeme dopusti i ako su učenici zainteresovani. Vidi lekcije 4 i 5 (mediji) za planiranje takvog jednog projekta u razredu.

Radni list za učenike 3.1

Škola na rubu šume

Jednom davno postojala je zajednica ljudi koji su živjeli u gustoj šumi na rubu jednog planinskog lanca. To su bili religiozni ljudi koji su odgajali svoju djecu strogo kako bi poštovali bogove svog naroda. Njihova religija smatrala je da nema razlika između muškaraca i žena.

Velika ravnica prostirala se između planina i najdaljeg ruba države. Drugačija zajednica ljudi živjela je u ravnici. Oni nijesu imali religiju, ali su naporno radili jedni za druge. Bili su žestoki ratnici i muškarci su bili dominantan pol. Žene su poštovali, ali one nijesu mogle postati vođe.

Ljudi iz šume nijesu imali ništa s ljudima iz ravnice. Mrzili su i bojali se jedni drugih. Nekada su među njima izbijali ratovi.

Jednog dana, jedan mladi muškarac stigao je na rub šume. Rekao je da tu želi da sagradi školu da bi se djeca iz obje zajednice mogla školovati zajedno kako bi konačno mogao zavladata mir između dva naroda.

Uskoro je jednostavna drvena građevina bila spremna i došao je dan kada je učitelj prvi put otvorio svoju školu. Nekoliko djece iz obje zajednice došlo je da vidi kako će tu biti. Roditelji i vođe dviju zajednica gledali su zabrinuto.

U početku su postojali problemi među djecom. Rugali su se jedni drugima i često su izbijale tučnjave. Ali djeca su shvatila vrijednost dolaska u školu i stvari su se pomalo počele smirivati. Nastavnik je bio strog, ali pošten, i prema svim učenicima ponašao se jednako. Rekao je da poštuje oba načina života i djecu je učio o drugačijim načinima života.

Sve više djece počelo je pohađati školu na rubu šume.

Međutim, uskoro je postalo jasno da školu pohađa više djece iz ravnice.

Djeca iz šume su sada činila samo četvrtinu škole. Nastavnik je razgovarao s roditeljima s obje strane kako bi ih ohrabrio i razuvjerio.

Ali tada, jednog jutra, nastavnik je došao i vidio da je neko spalio školu do temelja.

(Prema priči Teda Huddlestona iz Fondacije za civilno građanstvo)

Radni list za učenike 3.2

Houp je za svakoga

Direktorica koledža Houp bila je darežljiva i humana žena. Čvrsto je vjerovala u značaj obrazovanja. „Svako zaslužuje dobar početak u životu,“ znala je reći radnicima. „Ne želim da ikoga stavljate u povoljniji položaj od drugih u ovoj školi. To ne bi bilo pošteno.“

Onda je jednog dana u školu stigla grupa djece izbjeglica. Njihove porodice izbjegle su iz susjedne države pogođene sukobom. Direktorica je rekla radnicima:

„Ovi nesrećni mladi ljudi su sve izgubili. Učinite da se osjećaju dobrodošli u vašim učionicama. Njihovu bi patnju trebalo što više ublažiti. Oni nijesu krivi za rat.“

Radnici su se složili. Djeca su raspoređena u razrede prema svojim godinama. Većina djece izbjeglica bili su sami u razredu, ali u jednom je bila grupa od četiri dječaka izbjeglice.

Nije trebalo dugo da radnici primijete koliko je teško postupati prema djeci izbjeglicama kao i prema drugima u razredu. Jedan po jedan dolazili su direktorici sa svojim problemima. „Dijete izbjeglica u mom razredu ne govori naš jezik,“ rekao je jedan nastavnik. „Nemam vremena da joj sve prevodim. To mi oduzima previše vremena. Drugi učenici ispaštaju.“ „Učenik izbjeglica iz mog razreda ne želi ni s kim da priča,“ primijetio je drugi nastavnik. „Možda je istraumiran od rata. Ili možda ima poteškoća u učenju. Šta mogu da učinim?“ Treći nastavnik je rekao, „Imam dijete koje je bilo ranjeno. Djevojčica ne može da hoda. Ne može se uključiti ni u jednu fizičku aktivnost i ne može se popeti stepenicama do laboratorije.“

Zatim su se počeli javljati drugi problemi. Za vrijeme ručka neku djecu izbjeglice su tukli i zadirkivali. Nazivali su ih pogrđnim imenima, a neka djeca su im rekla da se vrate odakle su i došli.

Četiri dječaka iz istog razreda osnovala su bandu da bi se zaštitili. Jednog dana izbila je tuča između jednog od njih i lokalnog dječaka. Izbjeglica je teško ozlijedio svog protivnika. Radnici su se žalili direktorici da bi dječak trebalo da bude izbačen iz škole, ali direktorica se pitala bi li to bilo pravedno, uzimajući u obzir sve što je mladi izbjeglica proživio. Radnici su rekli:

„Pokušali smo sve da ovo uspije, ali naša vlastita djeca previše ispaštaju. Ne možemo u isto vrijeme učiti ovu djecu i dati sve od sebe za lokalne učenike.“

Nedugo nakon toga, direktorica je pozvala roditelje djece izbjeglica. Oni su rekli:

„Ne sviđa nam se što dječaci i djevojčice zajedno imaju fizičko vaspitanje. To se protivi našoj vjeri i kulturi.“

Direktorica je konačno počela gubiti strpljenje. Ovo je smatrala ozbiljnim problemom, ali u srcu je znala da ne smije gubiti nadu.

Radni list za učenike 3.3

Pomoć za koledž Houp

Problemi	Rješenja		
(1) Djeca izbjeglice			
(2) Izbjeglice i lokalni učenici			
(3) Nastavnici			
(4) Roditelji			

Radni list za učenike 3.4

Ostrvljani i doseljenici (kartice s ulogama)

Prva grupa: Ostrvljani

Vi ste grupa ostrvljana. Vaš narod živi na ovom ostrvu hiljadama godina. Vaši preci su pokopani na svetim mjestima u planinama i vi vjerujete da su njihove duše još uvijek tamo.

Vodite vrlo jednostavan način života. Žene se brinu za djecu dok muškarci lutaju cijelim ostrvom loveći životinje i sakupljajući hranu iz bujne vegetacije. Vaši ljudi vjeruju da je svako odgovoran za očuvanje prirode da se ona netaknuta sačuva za sljedeću generaciju. Vaše oružje su koplje, luk i strijela, te zamke za životinje.

Vaša religija zasniva se na poštovanju prirode, a kultura na važnosti vaše zajednice. Kada nedostaje hrane svi dijele, a ljudi naporno rade jedni za druge. Kada hrane ima u izobilju, ljudi se okupljaju i pjevaju, plešu i pričaju priče. Vaš narod nema potrebe za pismom.

Imate veoma malo zakona. Vođa plemena može proglasiti nove zakone ako je to potrebno. On takođe može razriješiti nesuglasice među članovima vaše zajednice.

Druga grupa: Doseljenici

Vi ste s grupom ljudi koji su plovili iz Evrope u potrazi za novim načinom života za sebe i svoju porodicu. Želite pronaći neku novu zemlju koja je otkrivena na drugoj strani svijeta. Nadate se da ćete se tamo smjestiti kako biste sagradili domove i farme, te postali bogati.

Sa sobom nosite alatke za obrađivanje tla i pištolje za lov. Vaša kultura zasniva se na obrazovanju i napornom radu. Svako želi da bude bogat i da ugodno živi. Nemate nikakvu vjeru i smatrate da bi ljudi trebalo da imaju pravo da slijede svoju sudbinu.

O stvarima u svojoj novoj zajednici želite da odlučujete na demokratski način. Napustili ste društvo gdje je samo jedna elitna grupa imala moć i gdje su postojale velike razlike u bogatstvu. Želite da osnujete društvo u kojem su svi ljudi jednaki odnosno gdje svako ima jednake mogućnosti za uspjeh.

Radni list za učenike 3.5

Situacijske kartice: ostrvljani

Pogledaj sljedeće situacije i u svojim grupama odlučite šta bi trebalo uraditi.

Ostrvljani	Doseljenici
1O Nove ograde Neki doseljenici su se doselili postavljajući ograde oko svojih kuća, preko staza koje ste uvijek koristili kako biste slijedili svoja stada. Neke od njih ste srušili.	1D Nove ograde Ostrvljani su srušili neke od ograda koje ste postavili da biste zadržali životinje koje ste ulovili.
2O Uljez Ostrvljanin je neovlašćeno prelazio preko područja koje su doseljenici ogradili pa su pucali u njega i ubili ga.	2D Uljez Ostrvljani su neovlašćeno prelazili posjede koje ste ogradili za svoje životinje. Jednog ste upozorili, a zatim pucali u njega.
3O Mješoviti brak Jedan od ostrvljana zaljubio se u doseljenicu. Žele da se vjenčaju i žive u jednoj od zajednica doseljenika. Muškarčeva porodica izuzetno je nesrećna zbog toga.	3D Mješoviti brak Jedna od doseljenica zaljubila se u ostrvljanina. Žele da se vjenčaju i žive u zajednici doseljenika. Neki doseljenici su nesrećni zbog toga.
4O Sveta mjesta Neki doseljenici kopaju u planinama u potrazi za mineralima na mjestima za koja vi vjerujete da u njima žive duše vaših predaka. Ta mjesta su za vas sveta. U znak protesta napali ste neke ljude koji su tamo kopali.	4D Sveta mjesta Otkrili ste vrijedne minerale u planinama. Te minerale moći ćete da prodate trgovcima kod kuće. Izgleda da ostrvljani smatraju planine svetima, za što vi mislite da je čisto praznovjerje. Napali su ljude koji su tamo kopali.
5O Obrazovanje Neki od doseljenika otvorili su školu i pozvali su vašu djecu da se pridruže i nauče da čitaju i pišu.	5D Obrazovanje Neki od doseljenika otvorili su školu. Pozvali su ostrvljane da pošalju svoju djecu u školu.

Radni list za učenike 3.6

Ključni elementi ljudskih prava¹⁵

1. Pravo na život.
2. Zabrana mučenja.
3. Zabrana ropstva.
4. Pravo na slobodu i sigurnost.
5. Pravo na pravično suđenje.
6. Pravo na efikasan pravni lijek u slučaju povrede prava.
7. Zabrana diskriminacije; pravo na ravnopravnost.
8. Pravo čovjeka da bude priznat kao osoba; pravo na nacionalnu pripadnost.
9. Pravo na privatnost i porodični život.
10. Pravo na brak.
11. Pravo na ličnu imovinu.
12. Pravo na kretanje.
13. Pravo na azil.
14. Sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti.
15. Sloboda izražavanja.
16. Sloboda okupljanja i udruživanja.
17. Pravo na hranu, piće i smještaj.
18. Pravo na zdravstvenu zaštitu.
19. Pravo na obrazovanje.
20. Pravo na zapošljavanje.
21. Pravo na odmor i slobodno vrijeme.
22. Pravo na socijalnu zaštitu.
23. Pravo na političko djelovanje.
24. Pravo participacije u kulturnom životu.
25. Zabrana destrukcije ljudskih prava.
26. Pravo na društveni poredak koji priznaje ljudska prava.
27. Obaveze pojedinca.

¹⁵ Lista se zasniva na materijalima za nastavnike u petoj nastavnoj jedinici „Prava, slobode i odgovornosti.“